

УДК 347.642-058.862(477)

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ, ЇХ РОЗМЕЖУВАННЯ

THE CONCEPT AND IMPORTANCE OF INSTITUTIONS OF GUARDIANSHIP AND TRUSTEESHIP, THE DISTINCTION BETWEEN THEM

Яніцька І.А.,

*асистент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Визначено поняття опіки та піклування, досягнення та недоліки правового регулювання інституту опіки та піклування та їх розмежування.

Ключові слова: опіка, піклування, діти-сироти, батьки, опікун, піклувальник.

Определено понятие опеки и попечительства, достижения и недостатки правового регулирования института опеки и попечительства и их разграничение.

Ключевые слова: опека, попечительство, дети-сироты, родители, опекуны, попечители.

The concept of guardianship, the achievements and shortcomings of the legal regulation of the institute guardianship and the distinction between them are defined.

Key words: guardianship, trusteeship, children-orphans, parents, guardians, trustees.

Зростання кількості соціальних сиріт та дітей без певного місця проживання спостерігається в Україні із середини 90-х років, коли внаслідок трансформаційної кризи різко погіршилась економічна, демографічна, соціальна ситуація. Зростання безробіття, зниження життєвого рівня населення на фоні прискореного майнового і соціального розшарування призвели до формування прошарку соціопатичних сімей, для яких характерне застійне безробіття, зловживання алкоголем, наркоманія, насильство. Ці сім'ї не виконують своїх обов'язків з утримання і виховання дітей «виштовхують» їх із родинного кола: дитина або сама покидає батьків або втручаються державні служби захисту прав дітей.

Соціальне становище «дітей вулиці» неминуче призводить до засвоєння ними девіантних форм поведінки,

до викривлення особистісного розвитку, відхилень у фізичному і психічному розвитку. Ці діти потерпають від насильства і водночас займаються протиправною кримінальною діяльністю [1].

Найближчі дитині люди – її батько і мати – несуть обов'язок захищати права своїх дітей у всіляких життєвих ситуаціях, охороняти їхні інтереси в повсякденному житті, робити для цього все необхідне.

Однак, як це дивно звучить, особливу небезпеку для дитини становлять різного роду зловживання з боку саме батьків. Усе частіше діти стають жертвами насильства в родині.

Що звичайно люди вважають домашнім насильством? Як правило – побиття. Образа, приниження людського достоїнства, нецензурна лайка, економічні

утиски, сексуальні домагання для багатьох – норма повсякденного сімейного життя. Насправді це явище має чітку назву – порушення прав і свобод людини.

Є сімейні деспоти іншого типу. Вони навіть пишуться, що «пальцем нікого ніколи», але створюють у будинку таку обстановку страху і пригніченості, що домашні готові бігти куди ока дивляться. Для порівняння: у Швеції школярі молодших класів насамперед учать напам'ять номер телефону, по якому вони повинні подзвонити, якщо їх кривдять у родині. У Канаді існує спеціальна програма захисту дітей від насильства, суб'єктами якої є ті, хто став усього лише свідком психологічного або фізичного насильства.

Для уникнення, в даній ситуації, вкрай тяжких наслідків для дітей державою запроваджуються певні заходи, наприклад, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Опіка та піклування встановлюється над неповнолітніми при відсутності у них батьків, усиновлювачів, а також коли діти залишилися без батьківського піклування з інших причин, також коли батьки ухиляються від захисту їхніх прав та інтересів. Опіка встановлюється над малолітніми дітьми, тобто тими, які не досягли 14 років, а піклування – над неповнолітніми у віці від 14 до 18 років.

Метою опіки та піклування є виховання та надання освіти дітям, а також захист їхніх права та інтересів.[2]

Інститут опіки та піклування має комплексний характер. Його норми, згідно зі ст.ст. 58, 59, 60 ЦК України і ст. 243 СК України, регулюють відносини по вихованню дітей та захист їх майнових та особистих прав.

До прийняття нового ЦК України існував лише адміністративний порядок встановлення опіки та піклування над дітьми. З прийняттям нового ЦК України поряд з адміністративним порядком встановлення опіки та піклування над дітьми, згідно зі ст. 60 ЦК України, передбачається судовий порядок встановлення опіки на малолітніми та піклування над неповнолітніми дітьми.

Неточність і неповнота норм статей ЦК України і СК України про встановлення опіки та піклування над дітьми, відсутність доцільних норм ЦПК України про судовий порядок встановлення опіки і піклування породжує нові дискусійні проблеми в науці сімейного, цивільного та цивільно-процесуального права є гальмом судової практики та практики органів опіки і піклування при встановленні опіки та піклування над дітьми. Усе це породжує перешкоди для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, знайти нову сім'ю, отримати належні турботу, виховання, захист особистих та майнових прав у необхідних випадках, зокрема захист права на сімейне виховання [3].

Питання правового регулювання опіки та піклування мало досліджувалося на монографічному та дисертаційному рівнях. Разом з тим слід відмітити деяких науковців, які звертали увагу на цю сферу суспільного життя. Серед них, перш за все, слід назвати таких провідних фахівців-правознавців, як В. І. Борисова, Л. Я. Баранова, І. В. Жилінкова, Н. С. Кузнецова, Ю. С. Червоний, В. С. Гопанчук, З. В. Ромовська, Я. М. Шевченко, С. Є. Морозова.

Метою цієї публікації є визначення поняття опіки та піклування, досягнень та недоліків правового регулювання з приводу даних відносин та відмінність інституту опіки від піклування.

У сімейному праві опіка та піклування розглядаються як передача дітей, позбавлених батьківського піклу-

вання, іншим особам з метою виховання та захисту їх майнових і особистих немайнових прав. Позбавлення батьківського піклування означає, що батьки дитини померли, невідомі, визнані у судовому порядку безвісно відсутні або померлими. Але опіка і піклування можуть встановлюватися і за життя батьків неповнолітніх дітей у таких випадках: 1) батьки судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини у батьків без позбавлення їх батьківських прав, оскільки перебування з батьками небезпечно для їх життя; 2) батьки визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними; 3) батьки психічно хворі або розумово відсталі; 4) понад шість місяців не проживають разом з дитиною і без поважних причин не беруть участь у її вихованні та утриманні; 5) не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи або підкинули дитину і це підтверджено відповідними актами органів внутрішніх справ; 6) відмовилися від дитини у встановленому законом порядку; 7) перебувають під слідством; 8) виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у тривалому відрядженні і не організували догляд за дітьми.

Особливістю встановлення опіки та піклування стосовно дитини, яка позбавлена батьківського піклування, в Україні, є те, що воно не обов'язкове. У випадках, передбачених законом, інші особи, насамперед близькі родичі, можуть без встановлення над дитиною опіки і без призначення їх опікунами звертатися з позовом до суду про захист прав та інтересів такої дитини або брати участь у її вихованні. Закон відносить до таких осіб діда, бабу, сестру, брата, мачуху, вітчима, особу, яка взяла у свою сім'ю таку дитину («фактичного вихователя» – ст.ст. 258, 260, 261, 262 СК України).

Встановлення опіки та піклування – це складний за правовою природою юридичний факт, який передбачає волевиявлення опікуна або піклувальника – фізичної особи. Побажання малолітньої або неповнолітньої дитини на встановлення опіки та піклування не входить до складу юридичних фактів, які породжують опіку та піклування, але може враховуватися органом опіки та піклування при призначенні опікуна (піклувальника), якщо це відповідає інтересам (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК України) [4].

Слід звернути увагу на деяку відмінність між інститутом опіки та піклування.

Опіка – влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів [5].

Опіка встановлюється над неповнолітніми дітьми, які не досягли 14-річного віку.

Опікун зобов'язаний дбати про збереження та використання майна підопічного в його інтересах. Якщо малолітня особа може самостійно визначити свої потреби та інтереси, опікун, здійснюючи управління її майном, повинен врахувати її бажання. Опікун самостійно здійснює витрати, необхідні для задоволення потреб підопічного, за рахунок пенсії, аліментів, доходів від майна тощо [6].

Якщо підопічний є власником нерухомого майна або майна, яке потребує постійного управління, опікун може з дозволу органу опіки та піклування управляти цим майном чи передати його за договором в управління іншій особі. Опікун зобов'язаний дбати про збереження

зазначеного майна, може здійснювати за його рахунок витрати, необхідні для задоволення потреб підопічного.

Проте опікуни не несуть обов'язків з утримання своїх підопічних. На такі цілі витрачається утримання на підопічного пенсія, аліменти, інші доходи від його майна тощо.

Опікун є представником підопічного. Він діє від його імені і в його інтересах. Оскільки малолітні особи можуть самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, то від імені малолітньої особи опікун вчиняє правочини, що виходять за межі дрібних побутових.

Водночас закон обмежує опікуна у можливості вчиняти низку правочинів від імені підопічного.

Зокрема, опікун не може здійснювати дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою.

Крім того, згідно з ч. 1 ст. 68 ЦК, опікун, його дружина, чоловік, а також близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укладати з підопічним договорів.

З цього загального правила існує два винятки. Вказані особи можуть:

1) укладати договір дарування на користь підопічного (тобто безоплатно і безумовно передавати йому майно у власність);

2) укладати договір позички на користь підопічного (тобто безоплатно надавати йому майно у тимчасове користування).

Деякі правочини з майном підопічного опікун може здійснювати лише з дозволу органів опіки та піклування. Зокрема, без такої згоди він не може:

1) відмовитися від майнових прав підопічного;

2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного;

3) укладати договори, які потребують нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації;

4) укладати договори щодо іншого цінного майна. Піклувальник має право дати згоду на вчинення таких правочинів лише з дозволу органу опіки та піклування.

Крім опіки над фізичною особою, опіка, відповідно до ст. 74 ЦК, може бути встановлена також над майном. Це можливо у таких випадках:

1) якщо в особи, над якою встановлено опіку чи піклування, є майно, що знаходиться в іншій місцевості;

2) якщо існує необхідність опіки над майном особи, визнаної безвісно відсутньою, або над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме (ст. 44 ЦК);

3) якщо це передбачено спеціальним законом.

Піклування встановлюється над неповнолітніми фізичними особами, позбавленими батьківського піклування [7].

Оскільки неповнолітні особи мають право самостійно вчиняти лише правочини, зазначені в ч. 1 ст. 32

ЦК, а особа, обмежена в цивільній дієздатності, може вчиняти лише дрібні побутові правочини, то піклувальник дає згоду на вчинення неповнолітніми особами й особами, обмеженими в цивільній дієздатності, правочинів, які вони не можуть вчиняти самостійно.

Питання піклування в однаковій мірі регулюється як нормами цивільного, так і сімейного права, оскільки особисті немайнові та майнові відносини громадян з організаціями та між собою регулюються та охороняються як сімейним, так і цивільним правом.

Позитивним є те, що право на піклування визнане особистим немайновим правом фізичної особи.

Сімейний кодекс прямо зазначає, що піклування встановлюється над дитиною у віці від 14 до 18 років. Цивільний кодекс доповнює дане правило: піклування встановлюється над неповнолітніми фізичними особами, які позбавлені батьківського піклування. Чи тотожні поняття неповнолітня фізична особа, яка позбавлена батьківського піклування та дитина у віці від 14 до 18 років? Очевидно – ні, так як новий ЦК прямо зазначає, що піклування над неповнолітньою фізичною особою, яка позбавлена батьківського піклування встановлює суд, а піклування над неповнолітньою фізичною особою встановлює орган опіки та піклування. Незрозуміло, чим викликане таке розмежування повноважень цих органів. Якщо вже виникає необхідність у призначенні піклувальника, то очевидно неповнолітня особа з тих чи інших підстав залишилася без батьківського піклування. Оскільки підстави для призначення піклування обома законодавчими актами то можливо було би їх дещо змінити.

Права та обов'язки опікуна і піклувальника дещо відрізняються один від одного.

Обов'язки піклувальника дбати про створення для неповнолітнього необхідних побутових умов, про його виховання, навчання та розвиток; вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного; додержуватися обмежень щодо надання згоди на укладення підопічним деяких правочинів.

Загалом можна зробити висновок, що інститут опіки та піклування не виник випадково, а був зумовлений загальними потребами життя, необхідністю реалізувати недостатньою дієздатність тим особам, які обмежені в своїх правах в силу різних причин. Саме в силу того, що такі особи не можуть самостійно укладати угоди, слідкувати за станом своїх прав, управляти майном, ці дії здійснює за них опікун, який діє від їх імені та в їх інтересах. При цьому права та обов'язки набуваються безпосередньо для опікуваних, що характеризується як пряме безпосереднє (повне) представництво, а піклувальники надають допомогу опікуваним у процесі самостійного ведення ними справ [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слюсар Л. Проблема соціального сирітства // Вісник пенсійного фонду України. – 2011. – С. 16–17.
2. Белянинова Ю. В. Как защитить права своего ребенка // Юридический путеводитель родителей. – 2007. – № 16. – С. 145–170.
3. Санжаровська О. Генезис законодавства про встановлення опіки та піклування над дітьми // Правничий часопис Донецького університету. – 2008. – № 1. – С. 70–74.
4. Галунов М. І., Галунова В. В. Проблемні аспекти правового регулювання опіки та піклування дітей в Україні // Право і суспільство. – 2010. – № 6. С. 86–91.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page5>.
6. Мацегорін О. І. Опіка і піклування як складова захисту цивільних прав. // Часопис Київського університету права – 2009. – № 1. – С. 143–148.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page2>.
8. Аблятипова Н. А. Опіка та піклування за римським правом // Актуальні проблеми держави і права – 2004. – № 23. – С. 158–163.